

RUSKI MIT U SRPSKOJ ISTORIJI

Nikola SAMARDŽIĆ

Vladimir Putin i Vojislav Koštunica, koji su se na izborima pojavili gotovo niotkud, pokazali su da su sposobni da vešto koriste opštu dezorijentaciju i manipulišu širokim slojevima podložnim kolektivnom zanosu i mitomaniji

MESTO RUSIJE MEĐU SLOVENSKIM NARODIMA je izuzetno, bez obzira na kretanje, u vremenu, njihovih međusobnih odnosa. Prostorna bliskost nije određivala onu emotivnu ili ideološku, naročito kad su Srbija ili Crna Gora u pitanju. Bilo je primera da je Rusija pritiskala svoje neposredne slovenske susede, Poljsku ili Ukrajinu, naročito one slojeve koji nisu bili spremni da prihvate rusku političku i kulturnu matricu. Ruski politički mislioci takođe su ukazivali izuzetnu pažnju slovenskom pitanju, i nisu prikrivali pretpostavku da bi se ono moglo upotrebiti u službi spoljne politike i ugleda Rusije. Grof Nikolaj Ignjatijev, direktor azijskog odeljenja ruskog Ministarstva spoljnih poslova koje je uključivalo i Balkan, i, docnije ruski poslanik u Carigradu, objasnio je onima koji zastupaju ideale slovenske solidarnosti da se ruska podrška može opravdati jedino u svetlosti ostvarenja ruskih političkih interesa. "Sve moje delatnosti od 1861. do 1877. u Turskoj i među Slovenima", pisao je, "bile su nadahnute mislima da bi Rusija trebalo da sama vlada Balkanskim poluostrvom i Crnim morem." Slična osećanja delili su ruski mislioci onoga vremena. Ivan Aksakov, koji je upozoravao generala Mihaila Černjajeva da se ne upušta u srpsko-bugarske odnose, objašnjavao je da su potrebe Rusije iznad svega, i da se njima balkanski i svi ostali Sloveni moraju prilagoditi. Černjajev je odgovorio da takvoj brizi nema mesta. Očekivao je, posle pobeđničkog rata protiv Turske, da će Rusija neposredno učestvovati u političkom životu Slovena među kojima će se smiriti međusobni i partijski obračuni, i oni će u celini postati ruska provincija.

Jedino istorijska sudbina Poljske nije bila predmet takve brige. Poljaci su u svakom slučaju raspolagali razvijenim osećanjem nacionalnog identiteta koji je uključivao pripadnost rimskoj crkvi, i opirali se svakom obliku ruskog pri-

tiska. I među pravoslavnim Slovenima mišljenja su bila podeljena. Na toj strani, Rusija je stekla uporište u tradicionalnim i konzervativnim slojevima. Naravno, čito su od polovine XIX veka slavjanofilski krugovi, bliski ruskoj politici i agenturi, davali potporu porukama političkih konzervativaca koji su osećali da modernizacija i evropeizacija podrivaju njihovu društvenu i ideološku podlogu, sužavajući prostor historicističkim manipulacijama o potrebama organskog jedinstva nacije s njenom mističnom suštinom. A to je njeno svrsishodno putovanje u vremenu, čija su odredišta zapisana u mitološkim dubinama prošlosti. O svemu tome se jasno izrazio, u danima Velike istočne krize, srpski ministar spoljnih poslova liberal Jovan Ristić, kad je jednom prilikom objasnio da su slavjanofili u stvari rusofili koji slovenske narode smatraju zalogajima koji će zasititi rusku nezasitost.

U poslednja tri veka istorije u genetski kod srpskog političkog mišljenja i mentaliteta jasno je urezano uverenje o uzvišenom istorijskom poslanju Trećeg Rima, tj. neke vrste druge istočno-pravoslavne Vizantije, o duhovnom i kulturnom bratstvu, o ruskom medvedu koji doduše suviše često pada u san, o povratku Rusije među one koji prekrajaju opštu istoriju, o obnovi bipolarnog sveta. Usvajanje raznih oblika političkog, društvenog i kulturnog kolektivismu, i odsustvo jasnog trajanja demokratske i liberalne politike u čitavom istočno-pravoslavnom svetu, uključujući Grčku, ne može se razumeti izvan područja ruskih uticaja. Ili, u slučaju same Rusije, u njenim složenim strukturama. Ruski mit u srpskoj i crnogorskoj istoriji utisnut je i u organski politički identitet dominantnih elita, bez obzira na stvarne poruke Rusije ili na stanje njenih akcija u međunarodnim odnosima.

Ovde bi se moglo postaviti pitanje da li je dovoljno istražena ona iracionalna vertikala koja je srpsko i crnogorsko društvo, i istočno-pravoslavni svet uopšte, učinila usporenim, neuspešnim i nesrećnim, koja je kolektivističku neodgovornost nadredila individualnim slobodama i opredeljenju. U uslovima nedovoljnih saznanja, razmatrajući i sled pojava koje se jasno prelivaju u savremenu svakodnevicu, nekad je uputnije postavljati pitanja, nego nuditi konačne odgovore. Obnova autoritarnih vrednosti koja se u Srbiji odigrala posle ubistva premijera Đinđića 2003. takođe poziva na dublja promišljanja jedne nedorečene istorije. Tu se možda kriju i one nedaće koje vrebaju njene savremenike, epohe koju oni upravo žive. U današnjoj perspektivi, da li postoji neka vrsta dugoročnog i ozbiljnog saveza Rusije i Srbije koji ponavlja poruke i modele hladnog rata i opire se odustajanju od konzervativnih oblika upravljanja i usvajanju evropskih vrednosti? Do koje će mere takav savez oblikovati političku budućnost Srbije? Da li se u tajnama takvog saveza može potražiti objašnjenje njenom malo uverljivom i kolebljivom demokratskom i evropskom opredeljenju?

Na mit o istorijskoj, etničkoj, verskoj i strateškoj bliskosti Rusije i Srbije pozivala se dominantna politička, crkvena i medijska elita od početaka jugoslovenske krize. Mada činjenice ne dopuštaju jednu dugoročnu pravolinijsku dedukciju. Rusija i Srbija bile su zvanično saveznici u poslednjih dva veka svega petnaestak godina. Udaljenost od Jugoistočne Evrope Rusiju je navodila da u svo- me neposrednom postupanju ostane uzdržana, i samo je s vremena na vreme pokušavala da upotrebi panslavistička osećanja svojih istočno-pravoslavnih partnera. I nikad do kraja nije podržala nijednu od jugoslovenskih nacija. Ruski uticaj u politici i kulturi Srbi su prihvatili tek početkom XVIII veka. Kult Petra Velikog među Srbima stvoren je za njegovog života, ali se njegovo racionalističko opredeljenje u međunarodnoj politici i reformi carstva zanemarivalo u potrebi da se budućnost srpske države i društva izgradi u arhitekturi nasleđa koje se smatralo bliskim. Kako je vreme odmicalo, Austrija je privlačila srpske doseljenike i podsticala njihove ratničke, umne ili poslovne sposobnosti, i slala jasne poruke svoje kulture, ali je njena pripadnost rimskoj crkvi bila neprihvatljiva za tradicionalne slojeve u društvu, naročito crkvene, uključujući i one, i sve očiglednije naročito njih, koji su stalno boravili na austrijskoj strani. Prvi od ranih modernih srpskih istoričara koji je prošlost prožeo racionalističkim shvatanjima, Jovan Rajić, bio je pisac dotad najobimnije srpske istorije, koja se pojavila u Beču. Putujući razvijenim svetom, koji je nastojao da približi strem- ljenjima srpske revolucije, Dositej Obradović je odbacio monaško samoodricanje i ciničan, prezriv pogled na laički svet, tragajući za svojim božanstvom, po ugledu na Voltera, sredstvima znanja i razuma. Takve ideje, koje su ušle u osnove prve moderne srpske države, imale su jasan svetovni sadržaj.

Međutim, Srpska revolucija je podstakla i plimu tradicionalizma, koji se oslanjao na seljački karakter društva koje je svoj sastav i naravi menjalo sporo i nerado. Tradicije su sporo zastarevale i zbog oskudnog razvitka Srbije i njene privredne zaostalosti. Preuzevši od Svetozara Markovića fantazmu o idili patrijarhalnog sela, srpski radikali su stvorili političku stranku koja se preobrazila u dugoročno ukorenjen pokret ispunjen tvrdokornim političkim mentalite- tom. Umne snage Srbije iscrple su se u epohi romantizma, koji je svojim ogromnim lingvističkim, književnim i starinarskim poduhvatom obeležio Vuk Stef. Karadžić. Tvorac književnog jezika i novog alfabeta, i on je, zbog svoga prosvetiteljskog mesta u sprskoj istoriji, pripao onim pojavama koje dominan- tne kulturne elite, prema potrebi, s vremena na vreme namerno potcenjuju ili marginalizuju. Njegova azbuka je u međuvremenu postala simbol oskudne pis- menosti i ograničavajući činilac u komunikaciji sa okolnim svetom, na to je upozoravao još Jovan Skerlić, a crkva u bogoslužjenju nije prihvatila književni jezik nastavljajući da se služi nekom vrstom arhaičnog rusko-srpskog dijalekta. Jedino je intelektualni naraštaj s kraja XIX i početaka XX veka, pod uticajem

bečke i francuske kulture, nastavio da se razvija na vukovskoj jezičkoj osnovi ustanovljavajući nov, beogradski izraz i stil.

Počeci savremene srpske državnosti bili su obeleženi složenim odnosima s Rusijom. Inače su njen tok, delom i karakter određivale međunarodne okolnosti. Srpska revolucija počela je one godine kad se Napoleon krunisao za cara, 1804, a njen slom se odigrao kad i Napoleonov poraz kod Lajpciga, 1913. Pobuna protiv Turske i pokret za osamostaljenje krenuli su jasnom silaznom putanjom od 1807. kad je Srbija, povezavši se s Rusijom, neposredno uvučena u vrtlog svetskih zbivanja i sudbinu podredila odnosima velikih sila. Dok je Karadorđe, koji je nastojao na nezavisnosti Srbije, pregovarao sa Austrijom i Francuskom, ruski agenti nastojali su da Srbiju podrede interesima Rusije. Takođe se pod njihovim uticajem povećao broj Karadorđevih neprijatelja među ustaničkim prvacima. U Srbiji se nazirala politička stranka ruskih privrženika. Rusiji nije odgovaralo stremljenje Srbije ka sticanju nezavisnosti, i u tome nije igrala ulogu samo njena privrženost novom legitimističkom i konzervativnom poretku koji je 1815. ustanovljen u Beču kad je zaključena epoha Napoleonovih osvajanja i prodora francuskih revolucionarnih poruka. Tada se ispostavilo i to da, u narednih stotinu godina, Srbija nije u stanju da razume Meternihovu ideju, i stavi je u službu svojih potreba. Meternih je evropske države smatrao jednim društvom, jedinstvenim telom koje bi trebalo da uključi i Tursku. Evropi je Turska bila potrebna kako bi se pronašlo pravo mesto Rusije u međunarodnim odnosima. U stvari Srbija nije imala dovoljno iskustva i znanja, niti je raspolagala odgovarajućom društvenom podlogom, da bi se snalazila u spletu svojih teritorijalnih zahteva i istinskih mogućnosti, koje su se osipale na dugoj i krivudavoj političkoj putanji koja se nije zasnovala na modernoj i racionalnoj istorijskoj mitologiji.

Srpski ustanci bili su za Rusiju povod za natezanje s Portom i sopstveno приметnije prisustvo u međunarodnim odnosima. Obično je upravo Moskva navodila Srbiju ili Crnu Goru da popuštaju Turskoj ili Austro-Ugarskoj, a ustanke je podržavala jedino ako su oni koincidirali s njenim neprijateljstvom prema Turskoj. Tražila je od Srbije da napadne Tursku tokom Krimskog rata, ali je Srbija tada odbila. Pošto je posle ruskog poraza Srbija odlukom Pariskog kongresa 1856. dospela pod zaštitu garantnih sila, u međunarodnim odnosima je jasno onemogućeno rusko preimućstvo u rešavanju budućnosti Osmanskog carstva i njegovih autonomnih periferija. Od toga vremena Rusija je delovanje na Balkanu svela na tajnu propagandu panslavističkih udruženja. Poštujući svoju neutralnost i odgovornost u međunarodnim odnosima, Srbija je izbegavala takve oblike veza s Rusijom (koja je više uspeha imala u susednoj Bugarskoj), i očigledno se približavala Austriji. Posle srpskog ustanka u Hercegovini, i rata Rusije i Srbije s Turskom, preliminarne odredbe mirovnog ugovora u

San Stefanu iz 1878. predviđale su pre svega obrazovanje velike bugarske države u koju bi ušli veliki delovi Srbije i severne Makedonije. I tek na kongresu u Berlinu, iste godine, Srbija i Crna Gora iskoristile su ravnotežu evropskih sila kako bi stekle punu nezavisnost i teritorijalna proširenja. Crna Gora se utrostručila. Istovremeno je, na osnovu tajnih sporazuma s Rusijom, Austro-Ugarska dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. Pod utiskom okupacije, potom i aneksije Bosne i Hercegovine, Srbija nije bila u stanju da dovoljno razume, i primeni ih, savete ruskih zvaničnika da se uključi u austro-ugarsku sferu uticaja. I nije iskoristila novo, austrijsko prisustvo na svojoj zapadnoj granici, koje je u kulturi i privredi Bosne i Hercegovine ostavilo pretežno blagotvorno dejstvo. Srbija je bila spremnija da pažnju zadržava na onim nespornim doprinosima koji su doprinosili njenom uvlačenju u obračune velikih sila, koji su na njenoj teritoriji, naročito u demografiji, proizveli tektonska pomeranja.

Ispostavilo se i to da moderna Srbija nije imala sposobnosti da odgovori na zahteve liberalnih ideologija, njihovih metoda i vrednosti. Na počecima XX veka Srbija je ušla u militarističku epohu vođena obnovljenim istorijskim sjajem epohe Nemanjića i kosovskim zavetom. Prevrat iz 1903. i zaglušujući poklič rodoljubivog nadvikivanja ukazali su da je Srbija, nasuprot srećnoj Evropi koja obeležava svoje uspehe, pripala nesrećnoj Evropi koja pamti katastrofe, s njima se poistovećuje, i na sebe ih navaljuje.

Nacionalno delovanje Srbije u područjima van njene teritorije, do tad bojažljivo i ograničeno, od toga vremena se odvijalo u senci sumnjičenja da je ona činilac strepnje i opasnosti u regionu, da se ne zna kad će se pokrenuti, i da je pridružena ruka Rusije u jugoistočnoj Evropi. Predstava o Srbiji kao pretnji, koju su izgradili bečki militaristički krugovi, usvajala se u ondašnjem evropskom političkom mišljenju. U Srbiji je takva klima pogodovala razvitku ruskog mita. Srbija se sporo razvijala, ostala je zemlja slobodnih ali siromašnih seljaka. Stvaranje državne uprave trošilo je njene finansijske, intelektualne i moralne snage. Korupcija je razjedala društveno tkivo koje je ostajalo podložno tradicionalnim uticajima i idejama koje su ispunjavale prazninu u istoriji koja nije poznavala ozbiljne uticaje racionalizma i prosvetiteljstva. Birokratija se sukobljavala i s crkvom koja je sabirala svoja nezadovoljstva i osujećenje, gubeći sposobnost da se reformiše i prilagođava vremenu i, naročito, da stasava odvojeno od državnog organizma.

Ruski mit ostao je jasno i dugoročno kodiran upravo u odnosima srpske i ruske crkve. U sekularnoj međunarodnoj politici Rusija i Srbija bile su više usredsređene na neposredne interese. Srbija je očigledno koristila sukobe Rusije sa Austro-Ugarskom i Turskom kako bi uvećala sopstvenu teritoriju. Ruski mit bio je i potpora političkom radikalizmu koji se oslanjao na panslavizam i socijalnu demagogiju. Mada su u Srbiji i Rusiji panslavističke ideje imale dru-

kčiji sadržaj. Ruski panslavizam bio je antigermanski, naročito posle pobeđničkog rata Pruske protiv Austrije iz 1866. Srpski panslavizam bio je povezan sa antiturskim ili antimuslimanskim osećanjima, i nije se obazirao na pomoć Austrije, protiv Turske, koja je tokom XIX veka bila korisnija od one ruske. To je bilo očigledno i u novijoj istoriji srpske kulture. Rusija je postala jasan saveznik Francuske i Britanije protiv Nemačke tek na prelomu vekova, kad je Osmanska imperija očigledno kolabirala. Posle 1903, i, verovatno, protivno svojim životnim interesima, Srbija se pridružila antigermanskoj koaliciji. Rusiji nije smetalo da tokom Drugog balkanskog rata 1913. stane na stranu Bugarske, koja se uvlačila u nemačku sferu interesa. Bugarska je bila na nemačkoj strani u oba svetska rata. Rusija je podržala Srbiju 1914, da bi se ubrzo sama povukla. Zatim je Rusiju dubinski preobrazila boljševička revolucija. Tu se promolio još jedan paradoks. Kraljevina Jugoslavija koja je nastala pod uticajem srpske inteligencije i politike, i kao proizvod, zvanično, pobede u svetskom ratu, i trajala kao okvir dominacije srpskih elita – ili su je tako doživljavali njihovi protivnici u zemlji – među poslednjima je priznala SSSR, 1940. Sedam godina pošto su to učinile SAD. Do tad nije bilo nikakvih diplomatskih odnosa. Dogodilo se i to da su ruski politički emigranti, koji su unapredili srpsku kulturu i obrazovanje u razdoblju između dva svetska rata, u novoj sredini suštinski zanemareni i zapostavljeni. Kao da se osećalo da pripadaju sporednim putanjama ruskog i srpskog političkog mišljenja. Najzad, ako su srpski nacionalisti pod Dragoljubom Mihajlovićem nastavili da deluju kao legitimni predstavnici jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu, tek uspostavljene zvanične veze raskinute su sovjetskom podrškom pokretu komunističkih partizana.

Posle 1945. Beograd i Moskva ostali su bliski svega tri godine. Tito se 1948. udaljio i od Staljina i od saveza istočnoevropskih komunističkih režima koje je SSSR držao pod sve strožim nadzorom. Druga Jugoslavija je svoje postojanje održavala na ravnoteži u odnosima zapadnog i istočnog saveza, dok su se njene modernizacijske snage oslanjale na zapadnu ekonomsku pomoć i političku podršku. Moskva više nije pokazivala težnju da javno utiče na politiku Beograda. Modernizacija je za Srbiju inače značila evropeizaciju po austrijskom, mađarskom ili francuskom uzoru, a posle Drugog svetskog rata bili su, naročito u većim jugoslovenskim gradovima, očigledni i američki uticaji.

Titovo opredeljenje iz 1948, u zemlji obezbeđeno otvaranjem prvog koncentracionog logora u posleratnoj Evropi (Goli otok), bilo je prva pobuna protiv staljinizma i sovjetske dominacije. Destaljinizacija koja je posle 1953. postala zvanična politika Moskve, bila je, u nekoliko istočnoevropskih zemalja, u Poljskoj, Češkoj i Mađarskoj, razdoblje narodnog nezadovoljstva, moralne krize elita, i masovnih pokreta. U Jugoslaviji se to nikad nije dogodilo. Jugoslovenska destaljinizacija bila je teror sam po sebi, i ona nikad nije iskreno i duboko

zahvatila jugoslovensko, naročito srpsko i crnogorsko društvo. Za to vreme su i Albanija i Rumunija pružale otpor sovjetskoj destalinizaciji i težile očuvanju sopstvenog ortodoksnog staljinizma.

Posle četiri i po decenije njenog trajanja, i posle deceniju i po od početka njenog nestajanja, i dalje je neodoljiv utisak da su Srbija i Crna Gora drugoj Jugoslaviji pripale kao udeone celine koje su, u bipolarnoj podeli sveta, načelno pripale sovjetskoj strani. Konferencija u Jalti (februar 1945), predviđala je izvesnu i brzu pobedu saveznika i načelnu podelu Jugoslavije na zapadnu i istočnu uticajnu sferu. Udaljavanje Beograda i Moskve koje je usledilo, čini se, nije obesmisllilo geopolitičku legendu koja tvrdi da jedan ukleti *limes* uporno razdvaja nepomirljive svetove čije se suštinske razlike ne svode samo na shvatanja o odnosima božanske i ljudske Hristove prirode. Kao da Titovo odmetanje od Staljina i, sredinom šezdesetih, obračun s Rankovićem i njegovom policijom, nisu izmenili dominantni politički karakter srpskog i crnogorskog društva. Ako je za sve to vreme zvanični komunizam potiskivao nacionalistička osećanja, obistinilo se, međutim, davno predviđanje Karla Popera da će se novi nacionalizmi izroditi upravo iz propasti totalitarnog poretka. U slučaju Srbije, nacionalizam je, u procesima koji takođe nisu dovoljno istraženi, ukorenjen u onoj meri u kojoj su birokratija i političke, kulturne, crkvene i kriminalne elite obuhvatile čitavu društvenu strukturu. Ruski mit je jedna od osnova toga poretka.

Pad komunizma u istočnoj Evropi i kolaps Sovjetskog saveza, koji je bio neka vrsta ruske imperije pod drukčijim imenom, sve su to bili događaji koji su ponizili i osujetili privrženike bipolarnog sveta, totalitarne vladavine i društvenog egalitarizma zasnovanog na opštoj poslušnosti i siromaštvu. Ali, ako Rusija više nije bila ključni činilac u globalnoj politici, i ona i njeni prvrženici očuvali su, makar za domaće potrebe, dovoljno moći. U tranzicionom razdoblju Rusija i Srbija negovale su jedan naročit politički mentalitet koji se razvijao u sintezi komunističke tj. nacionalne zajednice, proklamovane društvene solidarnosti i istorijske tradicije. U Srbiji i Crnoj Gori su se ponavljale pretpostavke da Rusija računa na njihovo strateško partnerstvo, na izlaz na toplo more kojim neće zavisiti od Bosfora i Dardanela, i da će se ono sigurno uspostaviti čim Rusija ponovo razvije svoje snage. I ako su takva domišljanja vezana za nesporni kontinuitet panslavizma i komunizma, ruski mit je nastavio da se hrani nerazumevanjem prilika u samoj Rusiji i njenih neposrednih interesa. Ako je u nečemu odgovorila takvim očekivanjima, Rusija jedino nije pokazala zvaničnu zabrinutost zbog etničkih čišćenja i ratnih zločina koje je počinila srpska strana, i koji su inače obeležili raspad druge Jugoslavije.

Miloševićeva birokratija i srpske elite odlučile su se na rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini uzdajući se i u Rusiju i u njene dubinske snage, u povratak Rusije među ključne činioce međunarodnih odnosa, u to da je ona još uvek

"velika sila" i da će ponovo postati "super sila", u rusko nuklearno naoružanje, tehnologiju i prirodne resurse. Čitava epoha bila je oslonjena na ruski mit i njegovo pogrešno tumačenje. Rusija je možda ohrabivala Miloševića u njegovim ratnim pustolovinama, zločinima i pljački, ili se to samo priviđalo, svejedno. Rusiji su odgovarali, u njih ga je uvlačila, Miloševići sukobi sa Evropskom Unijom, SAD i NATO, kako bi sebi obezbedila dovoljan prostor i branila svoje strateške interese u Čečeniji i drugim pobunjenim, odmetnutim teritorijama, ili na svoj način tumačila zahteve za poštovanjem ljudskih prava i demokratskih načela. I to je bio jedan od razloga iracionalnog otpora Srbije koji je doveo do NATO intervencije 1999. i ogromnih materijalnih stradanja i ljudskih žrtava. Rusija je u srpskim elitama budila osećanje oslonca, snage i svrhe, i svojim istočno-pravoslavnim i svojim komunističkim karakterom. Mada se Jeljcina podrška Srbiji svodila na domaće političke potrebe, dok je mistično tumačenje srpskog bratstva imalo nejasne panslavističke osnove budući da su i Hrvati i Bošnjaci slovenskog porekla i jezika. Ponekad su se prilike na Balkanu odražavale i na odnose u samoj Rusiji. Jeljcina je zbog politike prema Bosni oštro kritikovao Vladimir Žirinovski, sa panslavističkih stanovišta, dok su staromodni komunisti podržavali Miloševićev režim u Beogradu i njegov otpor navodnom zapadnom imperijalizmu. Gotovo istovetna stanovišta zauzele su, pri tom, Ruska i Srpska pravoslavna crkva, ne samo u odnosu prema zapadnom hrišćanstvu nego i prema istočno-pravoslavim zajednicama koje su sklonije crkvenoj i duhovnoj reformi i sekularizaciji duštva. Srbija je ostala opčinjana delovanjem zapadnih obaveštajnih službi, dok se o onim sovjetskim ili postsovjetskim malo razmišlja i gotovo ništa ne zna. U danima koji su usledili posle petooktobarskog prevrata 2000. ruski ministar spoljnih poslova Igor Ivanov očigledno je podržao predsednika Vojislava Koštunicu u njegovoj politici kontinuiteta. Srpska javnost bila je, najzad, veoma zainteresovana javnim iznošenjem pretpostavki da je jedna od ruskih agencija, odmetnutih ili vladinih, svejedno, učestvovala u pripremi, ili podržala ubistvo srpskog premijera Zorana Đinđića.

Sličan je i odnos srpskog i ruskog društva prema političkoj i privrednoj tranziciji. Poslednjih petnaest godina ruske i srpske istorije otkrivaju procese koji se odvijaju različitim brzinama i nejednakog su kvaliteta. Gorbačov i Jeljcin u Rusiji, a Milošević i Koštunica u Srbiji, izveli su svoju snagu iz samog sistema. Partijsku i birokratsku kontrolu nad instrumentima sile i finansijama podelile su između sebe stare i nove elite, zaklonivši se, u javnosti, političkim konzervativcima i njihovom kolektivističkom retorikom. Mlađa politička i poslovna elita samo se pridružila staromodnim komunistima i nacionalistima, i to je bio osnovni model novog ustrojstva koji se svodio na podelu tranzicionog i ratnog plena između oligarha, ili tajkuna, državnih birokrata i organizovanog kriminala. Svoje mesto dobile su i Ruska i Srpska pravoslavna crkva.

Jedno od objašnjenja neuspjeha Miloševićeve politike u međunarodnim odnosima bilo je nerazumevanje položaja samog Jeljcina i njegove uloge. Tu stvari zaista nisu bile sasvim jasne. Jeljcin je očigledno zanemarivao demokratske običaje ne pristajući da se opredeli ni za jednu političku stranku i postane njen član. Takođe je otvorio državni birokratski sistem svima, bez obzira na prošlost i stavove o demokratiji. Od demokratskog puta udaljio se i kad je 1992. smenio premijera Jegora Gajdara dovodeći umerenog komunistu Viktora Černomirdina. Naredne godine je raspustio parlament, zauzeo ga silom, i izveo izbore koji su se odigrali u sumnjivim okolnostima. Njegova popularnost je sredinom devedesetih opala ispod deset posto. Sopstveni politički sistem, i ličnu vladavinu održavao je državnim sredstvima, a najbolje poslove prepuštao oligarsima. Jeljcin nije bio ni demokratski lider, ali ni grubo autoritarni vladar, ali je, u svakom slučaju, oživeo Komunističku partiju Ruske Federacije i pomogao da se njene vrednosti ponovo učine legitimnim.

Bliskost Rusije srpskom političkom mentalitetu mogla bi se objasniti i činjenicom da se njen razvoj, koji je nesumnjiv, ne odvija na osnovu zapadnih demokratskih i liberalnih postkapitalističkih načela. Sama veličina Rusije, teško savladive razdaljine, tradicionalna usamljenost regiona, nemogućnost njenih masa da putuju ili biraju mesto boravka, potekla iz totalitarnog nasleđa i siromaštva, sve su to važne dimenzije istorije. Održanje granica takođe je izuzetno skupo. Rusija se graniči sa evropskim, azijskim i muslimanskim zemljama, i svaki od političkih segmenata koji sačinjavaju njenu politiku prema susedima čine tu politiku veoma složenom i punom iskušenja. Zapadne zemlje nemaju tih problema. Dok su ruski bogataši, u savremenom svetu, izuzetno snalažljivi, Rusija je osetljiva na prodor stranaca i njihovog kapitala. Oslonac ruske privrede na prirodne resurse dopušta mogućnost da stranci, u stvari multinacionalne kompanije postanu autonomni državni organizmi. Sam karakter tranzicije otvorio je unutrašnje tržište oligarsima koji su nastavili da ekonomsku moć pretvaraju u političku, pre svega posredstvom regionalnih državnih ustanova.

Srbija i Rusija dele i antizapadna osećanja, koja delom potiču iz izneverenih nadanja. Rusi su uzalud očekivali zapadnu finansijsku podršku. Do 1993. oko trećine Rusa priznavalo je da deli antiamerička osećanja, ali se njihov broj udvostručio tokom bosanskog rata; u vreme bombardovanja Srbije, 1999, broj Rusa koji su smatrali da ih NATO neposredno ugrožava dostigao je 70%. Privremeno smirivanje, u Rusiji i Srbiji, nastupilo je tek u kratkom razdoblju posle 11. septembra 2001.

U svakom slučaju stereotipi o Rusiji i monolitno prosuđivanje ne dopuštaju razumevanje njene uloge. Ali su, u slučaju Srbije, stereotipi jedna od funkcija njene istorije. Ako je uspostavljanje istorijskih analogija suštinski pogrešno,

i one su manje vredan oblik mišljenja, bilo bi zanimljivo, u svetlosti ruskog mita, posmatrati i veze Srbije sa Grčkom. Grčka je prema Semjuelu Hantingtonu, kao članica EU i NATO, neka vrsta političke anomalije jer nije integralni deo Zapada, ona je "pravoslavni autsajder u zapadnim organizacijama" i nije potpuno prihvatila načela i standarde zapadnih društava. Zajedno s Kiprom, ona je, izgleda, Miloševiću i njegovim saradnicima bila pouzdaniji politički i finansijski partner nego sama Rusija. Veoma su zanimljivi i doživljaji zvanične Grčke i njenog društva u svetlosti srpske uloge u jugoslovenskom sukobu i međunarodnim odnosima koji su odatle proistekli.

Frensis Fukujama je u leto 1989. napisao čuvenu raspravu o kraju istorije u kojoj je pretskazio "evoluciju i univerzalizaciju zapadne liberalne demokratije kao konačni oblik vladavine". Docnija tumačenja njegovih najava često su previđala upozorenja da svet neće biti oslobođen političkih i društvenih vrenja i potresa, i da se "pobeda liberalizma odigrala prvenstveno u svetu ideja", izvan stvarnog materijalnog sveta. Danas se ne nazire ni neka vrsta izlaznog ishoda koji bi proistekao iz njegovog predviđanja da će liberalna demokratija, kao najsavršeniji društveni i politički sistem, evoluirati u procesu ispunjenom težnjom za apsolutnim trijumfom slobode. Deceniju i po posle početaka rušenja sovjetske imperije i komunističkog totalitarizma, nije se obistinilo ni predviđanje da će nastupiti jedno "tužno doba" koje će hrabrost, imaginaciju i idealizam zameniti ekonomskim proračunima i arhiviranjem istorije. U Rusiji i Srbiji je opstala tradicionalna nomenklatura, kojoj su se pridružile tranzicione elite. Autoritarni poredak oslanja se i na demokratske ustanove i relativno slobodne procedure, i na oružanu i duhovnu silu, na vojsku, tajnu policiju i crkvu. Najzad, pošto je ustanovljen nov raspored snaga i bogatstava, Rusija i Srbija dopustile su da do njih dopru slobodno tržište i globalni uticaji. Autoritarni režim i njegovi nosioci stekli su i izvestan demokratski legitimitet. I vodeće ličnosti prilagođene su novim odnosima i potrebama. Vladimir Putin i Vojislav Koštunica, koji su se na izborima 1999. i 2000. pojavili gotovo niotkud, potekli su iz ubedljivog konsenzusa. Pozeri i populist, oni su pokazali da su sposobni da vešto koriste uslove opšte dezorijentacije i manipulišu širokim slojevima podložnim kolektivnom zanosu i mitomaniji, ili da ih održavaju u stanju društvenog primirja. Drugim rečima, stvarnost ruskog mita, u Srbiji, održava se na uporednoj istoriji koja uglavnom odudara od istočnoevropskih tranzicionih modela i talasa demokratizacije poniklog na krhotinama Berlinskog zida. Primer Rusije dovoljno je ubedljiv. Srbija je u tom smislu njena manje značajna senka.